

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д.ф.н. Петя Николова Бъркалова,

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

за материалите, представени за участие в конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“ на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ по професионално направление 2.1. Филология, научна специалност „Общо и сравнително езиковедие“

Със заповед № РД-09-20 от 21.02.2023 г. на Директора на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките (ИБЕ, БАН) съм определена за член на научното жури в конкурса за заемане на академичната длъжност „доцент“ по професионално направление 2.1. Филология, научна специалност „Общо и сравнително езиковедие“, за нуждите на Секцията по компютърна лингвистика към ИБЕ, БАН.

В конкурса за „доцент“, обявен в Държавен вестник, бр. 102 от 23.12.2022 г., за нуждите на Секцията по компютърна лингвистика, като единствен кандидат участва **гл. ас. д-р Цветана Иванова Димитрова** от Секцията по компютърна лингвистика към ИБЕ, БАН.

1. Общо представяне на получените материали

Представеният от гл. ас. д-р Цветана Иванова Димитрова комплект с материали на хартиен и на електронен носител е в съответствие със Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), с Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности в ИБЕ при БАН. Той включва следните документи: автобиография; автореферат на дисертацията за придобиване на ОНС „доктор“; удостоверение за заемане на академично звание „главен асистент“ от ИБЕ, БАН, издадено на 09.11.2012 г.; пълен списък с публикации и списък на публикациите за участие в конкурса: една монография (хабилитационен труд) и 22 статии и студии, придружени от резюмета; справка за хабилитационните приноси; списък с цитирания; атестационни документи; списък с международни и национални изследователски проекти, в чиито екипи е участвала кандидатката; списък с участия в научни форуми; други документи, удостоверяващи получено отличие, както и двумесечен престой в университета „Ка Фоскари“ във Венеция като гост-стипендиант на катедра „Лингвистика и сравнителна културология“ за периода от 15.09.2022 г. до 15.11.2022 г. Към публикациите в съавторство са приложени споразумителни протоколи със съавторите, които ориентират какъв е приносът на кандидатката, или такива указания са дадени в бележките под линия, както и към резюметата.

2. Кратки биографични данни

Гл. ас. д-р Цветана Иванова Димитрова е завършила специалност Българска филология и втора специалност Турска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Образователна и научна степен „доктор“ по общо езиковедие е получила в Норвежкия научно-технологичен университет в Трондхайм. Работи като проучвател в Секцията по компютърна лингвистика от 2008 г., а от 2012 г. е гл. асистент. Води лекционен курс „Корпусна лингвистика“ в Магистърската програма „Компютърна лингвистика. Интернет технологии в хуманитаристиката“ към Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Научните ѝ интереси и научната ѝ продукция са в областта на теоретичната лингвистика, историческия и съвременния синтаксис, езиковата динамика от старобългарски език през среднобългарски до съвременния български език.

корпусната лингвистика и лингвистичната анотация. Изпълнява длъжността научен секретар на ИБЕ, БАН. Удостоена е с награда за млад учен „Проф. Марин Дринов“ в областта на хуманитарните науки за 2011 г. От 2017 г. е секретар на Комисията по компютърна обработка на ръкописи и старопечатни книги към Международния комитет на славистите. Член е на Slavic Linguistics Society и Global Wordnet Association.

3. Обща характеристика на дейността на кандидата

Цветана Димитрова е продуктивен автор със собствен почерк, разпознаваем в национален и международен мащаб. Натрупаният изследователски опит е безспорно доказан чрез впечатляващия хабилитационен труд, представен под формата на отпечатана монография „Българските клитики. История и настояще“ (2023) и представените статии и студии, разпределени тематично в две направления: 1. Езикови ресурси, компютърно моделиране на езика (14 заглавия) и 2.: Исторически корпуси, описание на исторически езикови данни (8 заглавия).

Пълният списък с публикации на Цветана Димитрова (с индивидуално и колективно авторство) съдържа 67 заглавия, от които в конкурса участват монографията и 22 статии и студии. Засвидетелствано е участие в 34 научни форума за периода, от които 19 са в България и 15 – в чужбина. Удостоверените цитирания са общо 125, като 112 от тях са след придобиването на научното звание гл. асистент (през 2012 г.). Участвала е в работата по 7 международни и 7 национални проекта, като на един от международните проекти е била ръководител (идентификатор: № -АБР: 06-1 ЕБР Автоматично разпознаване на именуван обекти в български и чешки език). От представените 22 статии и студии 6 са с индивидуално авторство, а 16 – в съавторство с водещи учени в областта на компютърната лингвистика, генеративната граматика, медиевистиката, балканското, славянското и общото езиковедие, като публикациите са в престижни рецензирани реферирани издания у нас и в чужбина – национални списания и тематични сборници с доклади от международни научни конференции (14 са с един съавтор, 2 – с двама съавтори; 6 са на български език, 1– на руски и 15 – на английски).

Научни приноси

Монографията на Цветана Димитрова „Българските клитики. История и настояще“ (София: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при БАН, 2023. 256 с. ISBN 978-619-908-845-6) се състои от увод, три части (I. Клитиките: същност и особености; II. Клитиките в историята на българския език; III. Анализ), заключение, използвани източници, цитирана литература и приложение. Проучването е плод на дългогодишен изследователски труд, който поднася цялостно научно осмисляне на позициите и поведението на българските (парадигматични) клитики и механизмите, които ги управляват в диахронен и синхронен план. Местоименните и глаголните клитики, изгубените дискурсни клитики „же“ и „бо“ и въпросителната „ли“ са наблюдавани в дълбок диахронен срез: от старобългарския период (Мариинското евангелие, Зографското евангелие, Асеманиевото евангелие, Савината книга, Супрасълския сборник), през среднобългарския период (Троянската притча, Влахо-български грамоти) до ранния новобългарски период (Троянския дамаскин и Ловешкия дамаскин). Състоянието в днешния език е проследено чрез записите в корпуси на диалектна и разговорна реч и примери от БНК. Самата емпирична база на изследването по мащабите си и по маниера на ексцерпция е рядък пример за съчетаване на висока технологична култура с общофилологическо и специализирано лингвистично знание.

Богатият изходен материал е позволил да се наблюдават, от една страна, промените в самия „инвентар“ на клитиките (загубата на дискурсните клитики „же“ и „бо“), от друга – да се потвърди позиционната устойчивост на клитичния комплекс в рамките на синтактичната (и на прозодичната) структура на глаголната фраза и на изречението като цяло. Изследването

доказва относителната стабилност на синтактичните позиции на клитиките в изречението от старобългарския период до наши дни. Аналитичните процедури се опират на т.нар. фазова теория. Макар че понятийният апарат на тази теория е представен след систематичните наблюдения над данните (в част III Анализ), личи, че познаването на философията и понятийния апарат на генеративната теория е подпомогнало както самото ориентиране в нееднородния характер на клитиките, така и самите наблюдения над тяхното позициониране. Наблюденията „виждат“ точната сегментация на фразите и клитиките в тях, ясно се разпознават конституентите, а за позициите на клитиките в структурите се търси обяснение чрез управляващите механизми. В тази част (6.2. Изреченска структура, стр. 199 – 202), след теоретичната рамка, е представен теоретичният модел на изреченската структура, към който се придържа авторката, както и сценарии за деривацията на позициите на клитиките, избрани от автори със сродно разбиране (Р. Панчева, Ст. Франкс), за да бъде обоснована визията за „двойна“ позиция на клитиките в български, защото се оказват в две различни фази на минималното изречение. Като се опира на механизмите и принципите, които стоят зад операцията „преместване“, Цветана Димитрова изследва лявата изреченска граница и границите на глаголната фраза (вкл. вътрешните отношения с отрицанието „не“, въпроса „ли“, копулата и спомагателното „съм/е“, „да“ и др.), забелязвайки активизация на винителните и дателните местоименни приглаголни клитики. Стига се до предположението, че винителните местоименни клитики проявяват зависимост от глагола, вероятно защото влизат в състава на аргументната му структура, докато други клитики се реализират по-скоро на нивото на изречението (дискурсните клитики в старобългарски, някои дателни и посесивни клитики, които нямат отношение към глагола). Така авторката потвърждава уменията си да формулира и обосновава нови хипотези, както и умение за доказване с нови средства на съществени нови страни на вече съществуващи научни области. Специално заслужава да се отбележи, че всички използвани в изследването източници са достъпни в компютърно обработени сбирки и корпуси, което е знак за превключване към ново технологично равнище на граматико-филологическия труд, демонстрирано от авторката.

В Приложението са изведени 73 таблици с обобщени количествени данни и описания за позиционното разположение на клитиките в простите глаголни форми (+ копулативни глаголи) и в сложните глаголни форми. Обхванати са всички наблюдавани клитики: дискурсните, въпросителната, дателните клитики и квазиклитики, винителните първолични, второлични, третолични и възвратни клитики, дателните възвратни клитики и глаголните клитики, производни на „съм, бъда“ в копулативна и спомагателна функция. Описаните модели имат матрична организация и в линейния ред представят действието на Закона на Вакернагел и най-вече Ефекта на Тоблер-Мусафия в българския език от старобългарския период до наши дни. Линейните словоредни модели на клитиките (2P – не 2P – 1P, или втора позиция – не-втора позиция – първа позиция) са съобразени с мястото им във фразовата организация: приглаголни, постглаголни или дистантни. Самото изнасяне на данните по думите на авторката, „дава възможност за верификация, корекция“, като може данните да бъдат използвани „и за целите на други изследвания“ (стр. 10). Това е знак за висока научна етика.

Състоянието на клитиките и клитичния комплекс от старобългарския книжовен език до днешния етап от развойната динамика на българския език досега не е проследявано така всеобхватно. Трудът е иновативен със съчетаването на диахронен и синхронен подход. Демонстрирано е познаване на старото (гръцки източници, старобългарски, среднобългарски, дамаскини текстове) и новото състояние на изследвания езиков феномен, в съчетание с най-модерното синтактично знание. Така авторката потвърждава уменията си да формулира и обосновава нови хипотези, както и умение за доказване с нови средства на съществени нови страни на вече съществуващи научни области.

Обектът на монографията е значим, непроучван досега така цялостно и важен за историята и днешното състояние на езиковедската българистика и славистика. На фона на

дебата за клитиките в най-новите генеративистични проучвания изследването допринася за по-добрата типологична характеристика на българския език. Откроява се способността на авторката за теоретично мислене в голям обхват и дълбочина, както и нейната стабилна лингвистична подготовка. Видно е умение за прецизно систематизиране на емпиричните данни и удържане на избраната теоретична рамка. Проявено е и умение за проследяване на парадигми и традиции. Напр. представеният в гл. III (6.2. Теоретична рамка, стр. 194 – 199) кратък и ясен преглед на етапите на генеративната теория е приносен на фона на подобни проблемни прегледи в научната литература у нас от последните 40 години, особено с разясненията за понятийния апарат на т. нар. Минималистична програма на Н. Чомски, която за разлика от теорията Управление и свързване (Пенчев 1993), няма цялостен пренос върху български езиков материал.

Свързани с хабилитационния труд са представените статии от тематичния списък 2. *Исторически корпуси, описание на исторически езикови данни* ([16] – [23]). В част от тях са решени някои въпроси от анализа на клитичния комплекс не само по отношение на историческите промени в нееднородната система на клитиките ([16] дискурсните клитики, [18] частицата „ще“ като глаголен квазиклитичен елемент), но и по отношение на самата аналитична процедура. Напр. в [17] се съдържат доказателства, че наблюдаваните местоименни клитики заемат две позиции – изреченска и втора (2P, приглаголна), която е наследена в съвременния български език. Добър предварителен резултат е „улавянето“ на извънфразова позиция за дателните местоименни клитики, наречена „конструкция с външен притежател“. Получените потвърдителни факти ([20], Димитрова, Кръпова) кореспондират с доразвитата в монографията идея за „двойна позиция“ на клитиките. Студията [19] представя концепцията за клитичния комплекс като клъстер с две равнища – основно, което се състои от (местоименно) ядро и (глаголна) периферия, и вторично, в което се намират (псевдоклитични) елементи, които имат различно поведение и в диахронен, и в синхронен план. Убедителни са решенията за откриване на границите на изреченията в старобългарските текстове, които се опират на системното поведение на клитиките, напр. дискурсните клитики „же“ и „бо“ като надежден ориентир за лявата граница на изречението [22]. От синтактична гледна точка тази статия има особена тежест и заради прегледа на редица дефиниции за изречението, в широк спектър от критерии, за да се отграничи минималният брой критерии. Този подход помага и при аотирането на анафорично свързани елементи ([23], Димитрова, Бояджиев) в пергаментни ръкописи и в ръкописи от различни периоди на езиковия развой за целите на бъдещ аотиран корпус от средновековни славянски текстове под формата на електронно издание.

Статиите от тематичния списък 1. *Езикови ресурси, компютърно моделиране на езика* ([2] – [15]) отговарят на задачите, които се изпълняват на проектен принцип в Секцията по компютърна лингвистика към ИБЕ, БАН. Тяхното решаване води до създаване на нови класификации, методи и технологии, свързани с Българския УърдНет, Българския национален корпус, паралелните корпуси и други новосъздаващи се ресурси. В [6], [7] и [8] се съдържа семантична класификация на прилагателните, предназначена за имплементиране в УърдНет, като особено внимание се обръща на принципите за прилагане на класификацията [8]. В [9], [10], [11] и [12] се доразвива семантичната мрежа, като се навлиза в по-широк спектър от семантични релации между съществителните и глаголите [9] и между съществителните в УърдНет [10]. В предикатно-аргументната структура на глаголите са открити седем релации (Агенс, Актор, Експериментер, Пациент, Реципиент, Причинител, Тема), свързани с релациите Агент (Agent) и Повлиян (Undergoer) [9]. Интересна е внедрената стратегия за пренасяне на словообразователните и морфосемантичните релации между съществително и глагол и съществително и прилагателно към (нови) релации между съществителните. Идеята за унаследяване по йерархията е продуктивна и улавя системното свойство на всяка „подредна“ дума/понятие (вид) да наследява отличителните признаци и

функции от „надредната“ дума/понятие (род) [10]. На този принцип са добавени нови 17 морфосемантични релации между съществителните в УърдНет, свързани чрез релации с глаголи и прилагателни [10]. В статия [11] в същия дух се изследват причастията, чийто брой сред множествата на прилагателните в Уърднет е малък. Предложен е подход за откриване на причастни форми в синонимни множества на прилагателни, свързани с глаголни синонимни множества. Предмет на детайлна проверка в [12] са семантичните типове и класове на съществителните в Уърднет, рефериращи към храни и напитки. Прави се съпоставка със семантичните типове в друг ресурс – с онтологията от Корпусния анализ на моделите (Corpus Pattern Analysis – CPA). На базата на свързаност чрез хиперонимно-хипонимни релации, в изследването се търси надеждно валидиране на приписаните там типове и класове. Валидирането е свързано с друга значима задача на Секцията по компютърна лингвистика – трансфера към глаголните синонимни множества.

В студията ([13], Търпоманова, Димитрова) са описани теоретични и практически аспекти на синтактичната анотация, като е представен Българско-английският корпус със съотнесени (прости) изречения (БулЕнСИ). Автоматично разделените и съотнесени изречения (вкл. в рамките на сложното изречение) са проверени от експерти. В студия ([14], Коева, Димитрова) е обогатена многократно структурната и семантичната класификацията на синтактичните съчетания от две съществителни, в частност съчетанията, които назовават лица, географски обекти и организации. Колективната студия [15] представя съпоставително изследване на предикативните конструкции за състояние в руския и в българския език. Цветана Димитрова осигурява наблюденията над българо-руските паралели чрез екскерпцията на данните от Българо-руския и Руско-българския паралелен (под)корпус в състава на Националния корпус на руския език, както и дескриптивната част на анализа, свързана с цялостното корпусно изследване на предикативните конструкции за състояние в двата езика.

Статиите [2], [3], [4] и [5] са посветени на УърдНет. В [2] Цветана Димитрова представя описанието на анотацията на деривационните релации в Българския УърдНет, а в [3], [4] и [5] – описанието на работата със системата за създаване и редакция на УърдНет, създадена от Борислав Ризов и наречена Hydra for Web.

Цитирания

Признанието на гл. ас. д-р Цветана Димитрова сред научните среди у нас и в чужбина е безспорно. Удостоверените цитирания са общо 125, като 112 от тях са след придобиването на научното звание гл. асистент. Общият брой на цитиращи източници, отразени в Scopus/WoS са 46. Географията на цитиращите издания (списания и сборници от научни форуми) с висока представителност включва всички посоки на света: Япония, Китай, Индия; Бразилия, САЩ, Франция, Германия; Естония, Полша, Исландия; Испания, Италия и др.

Сред цитиращите български реферирани индексирани издания, отразени в Scopus/WoS са: Балканско езикознание (1), Доклади от Международната годишна конференция на ИБЕ, БАН (6), както и сп. Български език (7), отразено в ERIH Plus и др.. Авторката е цитирана в 23 монографии, както и от докторанти в 9 дисертации за присъждане на ОНС „доктор“ (4 в България, 5 в чужбина, от които 1 по темата за българските клитики – в МИТ (Massachusetts Institute of Technology, 2019).

Учебна дейност и научно ръководство

Във Факултета по славянски филологии към Софийския университет „Св. Климент Охридски“ на гл. ас. д-р Цветана Димитрова е възложено да води лекционния курс „Корпусна лингвистика“ в Магистърската програма „Компютърна лингвистика“ (с хорариум 30 часа). За периода от 15.09.2022 г. до 15.11.2022 г. е приета като гост-стипендиант в катедра „Лингвистика и сравнителна културология“ в университета „Ка Фоскари“ във Венеция. В предходните години там тя представя три цикъла лекции (с хорариум по 8 часа)

по програма „Еразъм“: „Bulgarian Language Resources Online“, април 2018; „Ordering phenomena in Bulgarian“, май 2019; „Bulgarian language as a Slavic Balkan language. Bulgarian as an analytic language“, ноември 2019. По проекта „Семантична класификация на прилагателните в Българския УърдНет“ Цв. Димитрова е била научен ръководител на В. Стефанова.

4. Оценка на личния принос на кандидата

Гл. ас. д-р Цветана Димитрова представя в монографията си и свързаните с нея публикации пореден успешен опит (след дисертацията през 2010 г. на тема „Старобългарската именна фраза: към анотационна специфика“) да бъде приложен генеративният подход заедно със съвременни подходи за синтактична анотация към анализа и обработката на езикови данни от по-ранни стадии в развитието на българския език.

Цветана Димитрова доказва с цялостното си научно творчество от една страна, умения да си поставя високи научни цели и да ги решава мащабно чрез собствени изследователски стратегии, използвайки високата си езиковедска ерудиция, а от друга – да партнира успешно при екипната работа в проекти, чиито резултати представляват върхови постижения. Част от публикациите са резултат от колективното изпълнение на значими изследователски задачи в областта на компютърната лингвистика, корпусната лингвистика, дигитализацията на писмените паметници, общото езиковедство, славистиката и българистиката. Цв. Димитрова доказва, че умее да решава както фундаментални, така и практико-приложни задачи с устойчив ефект върху методологическото и ресурсното обогатяване на лингвистичния потенциал на изследователската среда в България като цяло.

5. Критични забележки и препоръки

Бих препоръчала на гл. ас. д-р Цветана Димитрова да намери по-широка аудитория от млади учени, на които да предаде специфичния си опит за работа със старобългарски и среднобългарски паметници, базирани в дигитални сбирки, при това през погледа на генеративния синтаксис и с похватите на компютърната лингвистика. Убедена съм, че работата в това изследователско поле тепърва може да разкрие още непознати страни от развойната динамика и структурното богатство на българския език. Тук включвам и изготвянето на учебни пособия, лекционни курсове, работа със студенти, дипломанти и докторанти.

6. Лични впечатления

Познавам Цветана Димитрова като ведър и отзивчив млад човек с респектираща дисциплина, начетеност и мащабно систематично мислене, подкрепено от модерни аналитични умения и усет към детайла. Начинът, по който използва високотехнологични ресурси и инструменти в работата си като филолог и лингвист, е респектиращ и вдъхновяващ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Документите и материалите, представени от гл. ас. д-р Цветана Иванова Димитрова, отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и Правилника за прилагане на ЗРАСРБ. Постигнатите от гл. ас. д-р Цветана Димитрова резултати в научно-изследователската дейност напълно съответстват на минималните национални и допълнителните изисквания на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности в ИБЕ при БАН.

След запознаване с представените в конкурса материали и научни трудове, анализ на тяхната значимост и съдържащите се в тях научни и научно-приложни приноси, убедено

давам своята положителна оценка и препоръчам на Научното жури да изготви предложение до Научния съвет на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ за избор на **Цветана Иванова Димитрова на академичната длъжност „доцент“** в Института за български език по област на висше образование 2.1. Филология, научна специалност „Общо и сравнително езикознание“.

17. 04. 2023 г.

Рецензент:

(подпис)

(Доц. д.ф.н. Петя Н. Бъркалова)